

УДК 373.2

DOI: 10.31376/2410-0897-2018-3-38-104-112

Ніна Порфиріївна Пихтіна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
дошкільної освіти Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя,
e-mail: npykhtina@ukr.net

ВПЛИВ СТИХІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕБЛАГОПОЛУЧНОЇ СІМ'Ї НА ВИНИКНЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ЇХНІЙ ПОВЕДІНЦІ

У статті окреслено й розкрито сутність основних понять дослідження: «поведінка», «відхилення у поведінці», «негативні прояви у поведінці дітей», «соціалізація», «стихійна соціалізація». Визначено та проаналізовано особливості впливу стихійної соціалізації в умовах неблагополучної сім'ї на виникнення негативних проявів у поведінці дітей старшого дошкільного віку як початкового етапу формування поведінкових відхилень.

Ключові слова: поведінка, відхилення у поведінці, негативні прояви у поведінці дітей, соціалізація, стихійна соціалізація, спрямована соціалізація.

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація демонструє, що головною її ланкою є соціалізація особистості як результат її соціально-особистісного розвитку й виховання, результатами позитивного впливу якої забезпечуються сприятливі умови для вияву її соціальної активності та компетентності. Це забезпечує право свободи вибору дитиною позиції активного перетворювача власного життя і довкілля. У зв'язку з цим закладу дошкільної освіти відводиться особлива роль – спільно з сім'єю стати провідною соціальною інституцією соціалізації дошкільника.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний масив досліджень з проблеми дитячо-батьківських стосунків та їх ролі у формуванні особистості дитини, її поведінки. Проте, попри існування теоретичних досліджень впливу соціального оточення на поведінку дітей, прикладні аспекти залежності поведінкового компонента від різноманітних соціально-педагогічних та психологічних умов оточуючого дитину середовища залишаються недостатньо вивченими. Це зумовило необхідність реалізації емпіричного виміру впливу стихійної соціалізації дошкільників з неблагополучних сімей на виникнення у них негативної поведінки та висвітлення його результатів у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми стихійної соціалізації дітей дошкільного віку пояснюється динамічністю сучасної соціокультурної ситуації та усвідомленням науковцями необхідності формування адаптивних механізмів і мобільності молодого покоління в умовах постійних змін середовища. У контексті сказаного особливого пріоритету набувають дослідження дитячої особистості, обґрунтування умов її повноцінного та гармонійного розвитку, пошуку шляхів оновлення змісту освіти й виховання дитини, психолого-педагогічних умов оптимального розвитку дітей у сім'ї та закладах дошкільної освіти.

Проблеми соціалізації особистості розглядалися з філософських, соціологічних, педагогічних, психологічних, культурологічних та інших позицій. Загальна соціалізаційна проблематика представлена у роботах С. Русової, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та інших. Теоретичні засади соціогенезу особистісного розвитку дитини частково схарактеризовані у працях педагогів і психологів Л. Виготського, О. Кононко, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна.

На сучасному етапі проблема соціалізації особистості представлена у роботах Г. Беленької (через працю та ознайомлення дошкільників з професіями), А. Богуш (духовно-моральні аспекти виховання дошкільників), Н. Гавриш (формування у дошкільників основ світобачення і світорозуміння), С. Курінної (на основі врахування психовікових особливостей дітей 6–7 років, умов соціального середовища та специфіки організації їх життєдіяльності), С. Печенко (концептуальні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві), Т. Поніманської (світ дорослих і специфіка стосунків дорослих і дітей як чинники соціалізації), І. Рогальської (специфіка супроводу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві) та інших.

Проблему виховання дітей дошкільного віку, зокрема здатності дошкільників контролювати власну поведінку, досліджувала І. Козубовська. Виникнення порушень у поведінці, проблем у спілкуванні та ігровій діяльності дітей унаслідок неправильного виховання в сім'ї вивчали О. Кочетов, Є. Мурашова. Наукові пошуки О. Бовть стосуються діагностичних і корекційних аспектів попередження і подолання агресивної поведінки у дітей. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих стосунків та їх впливу на дитячу поведінку знаходимо у дослідженнях О. Косаревої, О. Захарова та інших.

Формулювання мети статті. Метою написання статті є теоретичне обґрунтування й практичне

вивчення впливу сімейного неблагополуччя як фактору стихійної соціалізації дітей старшого дошкільного віку на виникнення у них негативних поведінкових проявів як початкового етапу формування девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Багатозначний термін «соціалізація» тлумачиться І. Коном як сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, що дає йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства. Соціалізація не тільки усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання у широкому значенні слова), але й стихійні, спонтанні процеси, що впливають на формування особистості [1, с. 21].

Найбільш ґрунтовну й концептуально розроблену теорію соціалізації пропонує, А. Мудрик, який тлумачить поняття соціалізації як «процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом» і подає його як сукупність чотирьох складників:

- 1) стихійної соціалізації у процесі стихійної взаємодії людини із суспільством та стихійного впливу на неї різних, зазвичай різноспрямованих обставин життя;
- 2) відносно керованої соціалізації у процесі та результаті впливу з боку держави на обставини життя відповідних категорій громадян;
- 3) відносно соціально контрольованої соціалізації у процесі планомірного створення суспільством і державою умов для виховання людини;
- 4) більш або менш свідому самозміну людини [2, с. 47].

За визначенням І. Котової, *стихійна форма соціалізації* – це «автоматичне» виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні [3, с. 201].

Унаслідок дії факторів стихійної соціалізації у дошкільників виникають різноманітні відхилення у поведінці, ускладнюються форми її вияву. *Негативні прояви у поведінці дітей* – це поведінкові відхилення, що виникають під впливом соціальних, психолого-педагогічних, медико-біологічних факторів, унаслідок чого відбувається порушення ставлення до наявних норм поведінки [4, с. 17]. І. Кон тлумачить відхилення у поведінці як соціологічний термін, що визначає вияви поведінки, які не відповідають або суперечать прийнятим у суспільстві нормам, етичним еталонам і рольовим функціям [1, с. 271]. Науковці розглядають поняття «негативні прояви у поведінці» та «негативна поведінка» як близькі. Термін «негативна поведінка» доцільніше використовувати для означення сутності поведінки, що відхиляється від норми на початкових етапах її формування. «Негативні прояви» краще застосовувати у ситуаціях, коли мова йде про різновиди такої поведінки [4; 10].

Відповідно до мети нашого дослідження, вважаємо за необхідне розглянути особливості стихійної соціалізації та взаємодії особистості й середовища, і визначити їх вплив на формування негативної поведінки у дитини починаючи з раннього віку.

І. Рогальська вважає, що середовище як фактор соціалізації особистості, надає дитині можливості бачити соціальні явища з різних боків, що забезпечує вироблення і накопичення соціальних почуттів та моральних орієнтирів, норм, стереотипів, нормативів її поведінки. Його вплив, здебільшого, має стихійний характер, що не завжди піддається педагогічному керівництву і спричиняє низку труднощів на шляху становлення особистості [5, с. 123].

Сім'я як персональне середовище розвитку – один з найважливіших інститутів соціалізації особистості, адже вона зумовлює спосіб життя дитини, її соціальне існування, впливає на формування нових соціальних якостей, умінь та навичок [6, с. 39–40]. *Неблагополучна сім'я* – це сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини [3, с. 201].

Негативні впливи сімейного оточення істотно спотворюють поведінку дитини, зумовлюють ранню втрату її потреби у спілкуванні з батьками, формуючи низку негативних поведінкових стереотипів та особистісних якостей (егоїзм, замкненість, конфліктність, упертість, неадекватну самооцінку (завищену чи занижену), озлобленість, невпевненість у власних силах, недисциплінованість тощо). У неблагополучній сім'ї спостерігається відкрите або приховане емоційне напруження дитини. Часті покарання, окрики, невдоволення з боку батьків примушують дитину думати, що її не люблять, що вона нікому не потрібна. Це створює відповідний негативний емоційний дискомфорт у душі дитини.

На думку Л. Божович, посилюють фактор сімейного неблагополуччя *недоліки виховання в родині*, найбільш типовими з яких є такі:

- 1) несприйняття дитини, відверте або приховане емоційне відторгнення її батьками;
- 2) непослідовність виховання, що характеризується неузгодженістю педагогічних дій батьків та інших дорослих, що, у свою чергу, дезорієнтує дитину;
- 3) нерозуміння закономірностей і своєрідності розвитку дитини, невідповідність вимог та очікувань батьків можливостям і потребам дитини;

4) негнучкість виховних позицій батьків у взаєминах з дитиною, що виявляється в недостатньому врахуванні ситуації, у нав'язуванні дитині власної думки, у різкій зміні ставлення до дитини в різні періоди її життя;

5) афективність – надмірне роздратування, невдоволення чи, навпаки, турботливість, тривога стосовно дитини, що створює в сім'ї ефект хаотичності, загального сум'яття;

6) авторитарність виховання – намагання підкорити дитину своїй волі, категоричність суджень, нав'язування своєї думки й готових рішень, використання примушування і репресивних заходів, зокрема фізичних покарань, постійний контроль за діями дитини [6].

За результатами аналізу сучасних досліджень науковців зазначимо, що виховання дитини в неблагополучній родині, її особистісний розвиток значно ускладнюється негативними соціально-психологічною та педагогічною ситуаціями в сім'ї. Ми узагальнили та виділили особливості несприятливої соціалізації дошкільника в умовах неблагополучної сім'ї, а саме: *недостатність позитивного емоційного контакту між членами родини, неправильність виховних позицій батьків, ускладнення їхніх подружніх стосунків, аморальний спосіб життя батьків та їхня асоціальна поведінка* [7; 8; 10].

Практичне вивчення окреслених особливостей несприятливої соціалізації дошкільника в неблагополучній сім'ї здійснювалось на базі двох закладів дошкільної освіти міста Ніжин. Загальна вибірка дітей старшого дошкільного віку становила 64 особи, з них 10 осіб – діти з неблагополучних сімей; 60 осіб батьків, з них 9 – з неблагополучних сімей, 8 вихователів.

Інтегральним критерієм вивчення особливостей впливу несприятливої соціалізації дитини у неблагополучній сім'ї на виникнення її негативної поведінки визначено негативні соціальні стереотипи поведінки батьків, які вивчалися нами за відповідними показниками: байдужість до потреб дитини, конфлікти у стосунках; агресія у вираженні вимог до дитини; переважання покарання над заохоченням, неправильність ліній виховання; демонстрування деструктивних форм взаємодії з іншими людьми та негативні соціальні стереотипи поведінки дітей: демонстрування деструктивної поведінки у стосунках з дітьми, іншими людьми; егоцентризм; демонстративна поведінка як спосіб привернення уваги; негативні прояви у поведінці: агресія, неслухняність, нечесність.

Розглянемо результати теоретичного обґрунтування і практичного вивчення окреслених особливостей несприятливої соціалізації дошкільника в неблагополучній сім'ї детально.

1. *Недостатність або втрата емоційного контакту між батьками та дітьми* зумовлює недостатню сформованість соціально значущих особистісних якостей дітей. Зануреність батьків у коло власних проблем, інтересів і справ зумовлює відсутність взаєморозуміння, духовної близькості, гармонії взаємин. Низький позитивний вплив батьків на дітей – чинник формування у них неадекватно заниженої самооцінки, мотивації пошуку ними авторитетних осіб з боку інших дорослих, однолітків, старших за віком товаришів [4, с. 20].

Негативний вплив недостатнього емоційного контакту в сім'ї на формування негативних проявів у поведінці дитини досліджували за допомогою *методу бесіди з дітьми та їхніми батьками*. Метод анкетування вихователя застосовувався нами як допоміжний.

За результатами бесіди з дітьми ми виявили, що діти не отримують необхідного позитивного емоційного контакту з батьками, оскільки батьки недостатньо приділяють уваги своїм дітям, зокрема:

- 1) не переглядають разом з ними мультфільмів, рідко читають книжки, майже не граються з ними;
- 2) на прохання дітей разом провести дозвілля не відгукуються або роблять це інколи;
- 3) мало часу проводять спільно на прогулянці;
- 4) не проводять разом часу перед сном (не розмовляють, не читають казок).

Правдивість відповідей дітей підтверджується відповідями батьків, згідно з якими: батьки мало часу приділяють своїм дітям (через особисті проблеми, зайнятість роботою, власними інтересами, значущою діяльністю, переважно розвагами); часто карають дітей, застосовуючи навіть фізичні покарання.

За результатами анкетування вихователів, яке використовувалось нами в якості допоміжного методу у вивченні впливу недостатнього емоційного контакту в сім'ї на формування негативних проявів у поведінці дітей, нами виявлено, що діти з неблагополучних сімей часто порушують поведінку в ЗДО: виявляють агресію стосовно однолітків, зокрема бійки, конфліктують та застосовують лихослів'я, іноді демонструють замкненість. Своїми емоційними переживаннями щодо сімейного неблагополуччя діти інколи діляться з вихователем. «Мені нічого вдягнути», «Чому мама і тато часто сваряться?», «Чому мами часто не буває вдома?», «Чому тато і мама живуть окремо?», «Чому батьки не хочуть гратися зі мною?» – запитання, які періодично ставлять вихователю діти з неблагополучних сімей.

2. *Неправильність виховних позицій батьків та їхня педагогічна неспроможність*, що зумовлена, зокрема, порушенням емоційного контакту між батьками та дітьми, авторитарністю у вихованні. Відсутність теплих взаємин, гармонії почуттів, що є характерним для даного типу виховання, призводять до пригніченості самооцінки дитини, її замкненості, міжособистісних конфліктів. Бажання відповідати

позитивній оцінці та неможливість її отримання від близьких людей травмують психіку дитини та спотворюють її поведінку, роблять неврівноваженою, збудженою, агресивною, а необхідність пристосування до різних вимог дорослих формує її нечесність, лицемірство. Це, як правило, заважає дитині виробити сталу моральну позицію, позбавляє її моральних еталонів та формує у таких дітей нестійку самооцінку, що негативно позначається на формуванні особистості в цілому [7; 8].

Крайнім виявом неправильних позицій батьків у вихованні власних дітей є застосування до них необґрунтованих покарань, зокрема фізичних. Учинене батьками насильство негативно впливає на життя дитини, спричинюючи порушення її емоційного та психічного станів, страхи, тривожність. Такі діти можуть відчувати злість, бажання помститися, стають нещирими, жорстокими стосовно інших людей. Вони часто втікають з дому, виявляють жорстокість до молодших за себе, більш слабких, немічних, до тварин. У цьому виявляється бажання вилити свою образу, задовольнити вражене самолюбство. У деяких випадках діти із сімей такого типу в підлітковому віці виявляють схильність до самодеструктивної поведінки, правопорушень та злочинів.

Вивчення впливу низького рівня педагогічної культури батьків на неправильність ліній виховання дітей у неблагополучних сім'ях здійснювалось за допомогою *методу бесіди з батьками*. Результати бесіди засвідчують негативні наслідки такого впливу, а саме:

- 1) у батьків з неблагополучних сімей немає єдності у вимогах до своїх дітей (традиційно батьки не мають спільної думки щодо принципів та методів виховання);
- 2) часто виникають конфліктні ситуації в сім'ї;
- 3) діти не завжди довіряють своїм батькам;
- 4) якщо є проблеми у вихованні дитини, то батьки, як правило, не консультуються з цього приводу з вихователем, не шукають допомоги з боку фахівців: педагога чи психолога;
- 5) батьки з неблагополучних сімей інколи приділяють увагу власним дітям. Це стосується переважно вивчення з дітьми віршів та організації спільної роботи зі своїми дітьми;
- 6) батьки і діти з неблагополучних сімей не задоволені взаєминами, які склалися у них з власними дітьми.

Ми використовували анкетування вихователів для вивчення розуміння педагогами впливу рівня педагогічної культури батьків з неблагополучних сімей на результати виховання власних дітей. Анкетування допомогло з'ясувати, що батьки інколи цікавляться успіхами своїх дітей, практично не займаються вдома зі своїми дітьми спільною творчою діяльністю. Причинами таких дій є: зануреність батьків у коло власних проблем, інтересів, справ; їхня недостатня психолого-педагогічна компетентність; іноді аморальна поведінка батьків.

Вихователі намагаються надавати психолого-педагогічну допомогу батькам з неблагополучних сімей з власної ініціативи, плануючи таку роботу протягом року у відповідних розділах річного плану вихователя та використовуючи такі форми роботи: індивідуальні форми (бесіди, консультації); наочно-інформаційні форми; колективні форми. Вони використовують такі *методи роботи*: індивідуальні бесіди; консультації; виставки дитячих робіт; рекламу книжок для дітей і про дітей; зустрічі з батьками; засідання круглого столу; заняття-тренінги, покликані навчити батьків правильно організовувати спілкування і спільну діяльність з дитиною; дні відкритих дверей в ЗДО.

Використовуючи ці форми та методи роботи, вихователі, спираючись на знання особливостей і проблем неблагополучної сім'ї, намагаються надати конкретні рекомендації батькам з неблагополучних сімей. Працюючи з батьками з неблагополучних сімей, педагоги стимулюють їх до поповнення власних педагогічних знань та вдосконалення виховних умінь, спрямовують на покращення загальної позитивної атмосфери у родині, що в цілому сприяє підвищенню культурно-освітнього рівня вказаної категорії батьків.

3. *Ускладнення подружніх стосунків*, як правило, спричинюється низькими духовними потребами сім'ї, її споживацьким ставленням до життя, превалюванням духу накопичення, заздрощів, фетишизації матеріального добробуту. За таких умов у дитини формується низка егоїстичних особистісних якостей, які нівелюють сприйняття дитиною суспільних і правових обмежень. Завищені претензії дитини поступово формують її готовність до їх досягнення в будь-який спосіб, навіть зневажаючи потреби інших людей. Деякі діти, пересичені матеріальним благополуччям, за відсутності працелюбства і духовних потреб у підлітковому віці часто намагаються знайти собі незвичні «розваги», вживаючи психоактивні речовини, вчиняючи правопорушення та злочини. Завищені претензії, сформовані в дітей з таких родин, зумовлюють конфлікти з навколишніми і самим собою, оскільки реальні можливості для досягнення бажаної мети немає [8; 9].

Досліджуючи ускладнення подружніх стосунків у ролі фактора формування деструктивних рис характеру дитини (занижена самооцінка, конфліктність, неврівноваженість, агресивність, невпевненість у собі), використовували в якості основного методу *метод бесіди з дітьми*. За результатами бесіди з дітьми ми виявили, що:

- 1) батьки з неблагополучних сімей часто залишають своїх дітей самих удома, що викликає у них почуття тривожності, смутку і пригніченості;
- 2) батьки часто кричать на своїх дітей, навіть якщо немає до того жодних підстав;
- 3) батьки часто сваряться між собою,
- 4) діти часто не слухаються своїх батьків та вихователів, виявляючи агресивність;
- 5) діти заздять своїм одноліткам.

Анкетування вихователів надало можливість виявити деструктивні риси характеру дитини внаслідок ускладнення подружніх стосунків у неблагополучній сім'ї. Ми виявили такі деструктивні риси характеру, що переважають у дітей з неблагополучних сімей: занижена самооцінка; агресивність; конфліктність; неврівноваженість; невпевненість у собі; замкненість; нечесність; сором'язливість. Ці риси характеру проявляються під час занять, у спілкуванні з однолітками та вихователем, в усіх сферах життєдіяльності дитини в ЗДО.

Нами виявлено, що в експериментальній групі є діти з егоцентричною поведінкою. Вони постійно демонструють бажання бути в центрі уваги, вимагають від оточення підвищеної уваги до себе та забезпечення власних потреб й інтересів. Наслідком цього є часті конфлікти таких дітей зі своїми однолітками стосовно іграшок. Вони заважають вихователю під час проведення занять, вимагаючи до себе уваги дорослого, демонструючи власну неслухняність тощо.

4. *Аморальний спосіб життя батьків, їх асоціальна поведінка.* Доведено, що повна байдужість батьків до своїх дітей, «виштовхування» їх на вулицю, втягування до асоціальної діяльності, провокування асоціальної поведінки сприяють формуванню відчуття власної неповноцінності, непотрібності, що об'єктивно стає основою для негативного ставлення до навколишніх, неприйняття норм моральної поведінки. Вплив «пасивного» прикладу асоціальної поведінки батьків сприяє виникненню в дітей відповідної негативної еталонності батьківсько-дитячих стосунків, оскільки іншого прикладу вони не бачать. Саме в таких сім'ях має місце безпосереднє активне залучення дітей до вживання психоактивних речовин, проституції, антисуспільної діяльності [8; 10].

Вплив аморального способу життя батьків як чинника формування відповідних негативних стереотипів поведінки дитини (на основі психологічних механізмів наслідування) досліджувався за допомогою *анкетування вихователів* як основного методу. З метою виявлення негативних соціальних стереотипів поведінки та домінатних емоцій і почуттів батьків і дітей на вербальному й невербальному рівнях у межах реалізації режимних процесів застосовувався метод *спостереження за спілкуванням батьків з дітьми* як допоміжний.

Проведене анкетування засвідчило домінування негативних мікросоціальних умов сімейного неблагополуччя: зловживання батьками спиртними напоями; відсутність одного з батьків (неповна сім'я); багатодітна сім'я як сім'я соціального ризику; сімейні конфлікти; аморальна поведінка батьків.

Ми з'ясували, що аморальний спосіб життя батьків формує відповідні негативні стереотипи поведінки дитини (на основі механізму наслідування). Це проявляється у тому, що дитина часто демонструє такі негативні прояви поведінки: неслухняність, заважає вихователю під час проведення занять (неслухняність як спосіб привернення до себе уваги); відбирає іграшки у своїх однолітків; б'ється з однолітками; конфліктує та застосовує лихослів'я.

За допомогою спостереження були виявлені негативні соціальні стереотипи у поведінці дітей і батьків. Найбільш характерні ознаки негативної взаємодії батьків з дітьми зафіксовані під час організації режимних процесів у ЗДО. Спостерігаючи за стосунками батьків і дітей у цей час ми зафіксували стійкі прояви дитячо-батьківської взаємодії, що мали переважно негативний, деструктивний характер. Це виявлялося у:

- 1) підвищені голосу, використанні окриків типу «Роздягайся скоріше», «Невже ти не можеш скоріше роздягнутися», «Йди сама в групу», «Вдягайся сама, я тобі допомагати не буду»;
- 2) фізичних деструктивних діях: осмикуванні, використанні різких рухів, штовханні дитини у відповідь на повільність її дій або невміння дитини роздягнутися чи одягнутися.

Зазначимо, що у поведінці кожної дитини нами фіксувалася відповідна негативна емоційна реакція на виявлену вище деструктивність батьківсько-дитячих стосунків: діти напружено мовчали; виявляли агресію у відповідь, тупотіли ногами, демонстрували вербальну агресію тощо.

Проведене нами спостереження засвідчило, що діти з неблагополучних сімей не отримують необхідних позитивних виховних впливів з боку батьків, що є об'єктивно важливим для власного повноцінного, гармонійного розвитку. У сім'ях, де відсутня сприятлива емоційна атмосфера для забезпечення повноцінного емоційного розвитку дітей (батьки переважно агресивні, знервовані, напружені, з неповагою ставляться до своїх дітей), вони знервовані, тривожні, плаксиві, збуджені, замкнені. Для порівняння, діти з благополучних сімей отримують достатню кількість адекватних виховних впливів, позитивного емоційного підкріплення в умовах сприятливої емоційної атмосфери у родині (батьки та діти

спокійні, врівноважені, радісні).

Відповідно до окреслених критеріїв і показників вияву негативних соціальних стереотипів поведінки дітей дошкільного віку та їхніх батьків нами виділені *рівні вияву негативних соціальних стереотипів поведінки дітей дошкільного віку та їхніх батьків: високий, середній, низький.*

Діти з *високим рівнем вияву негативних соціальних стереотипів поведінки* постійно демонструють різноманітні форми деструктивної поведінки у стосунках з іншими дітьми, часто навіть з іншими людьми: вихователем, працівниками ЗДО, батьками інших дітей.

Егоцентричні, завжди в різний спосіб привертають до себе увагу, демонструючи негативну поведінку. У конфліктних ситуаціях та ситуаціях ускладненого спілкування намагаються уникнути покарання й перекласти відповідальність на інших. Щоденно демонструють різноманітні негативні прояви у поведінці. Найбільш поширеними є агресивність, гіперактивність, неслухняність, нечесність, замкненість, страхи.

Діти з *середнім рівнем вияву негативних соціальних стереотипів поведінки* переважно демонструють різноманітні форми деструктивної поведінки у стосунках з іншими дітьми, іноді навіть з іншими людьми: вихователем, працівниками ЗДО, батьками інших дітей.

Егоцентричність виявляється у намаганні періодично привернути увагу до себе, звичними способами демонструючи негативну поведінку. У конфліктних ситуаціях та ситуаціях ускладненого спілкування намагаються перекладати відповідальність на інших. Демонструють переважно окремі негативні прояви у поведінці. Найбільш поширеними є агресивність, неслухняність, нечесність.

Діти з *низьким рівнем вияву негативних соціальних стереотипів поведінки* нечасто демонструють різноманітні форми деструктивної поведінки у стосунках з іншими дітьми. З іншими людьми: вихователем, працівниками ЗДО, батьками інших дітей – деструктивна поведінка майже не демонструється.

Іноді виявляють егоцентричність. Демонструючи негативну поведінку, намагаються привернути увагу до себе. Намагаються уникнути конфліктних ситуацій та покарання, перекладаючи відповідальність на інших. Періодично демонструють деякі негативні прояви у поведінці. Найбільш поширеними є агресивність, неслухняність.

Батьки з *високим рівнем вияву негативних соціальних стереотипів поведінки* постійно виявляють байдужість до потреб дитини, не цікавляться процесом та результатами її життєдіяльності. У стосунках між собою та з дітьми демонструють конфліктність і агресивність.

Неадекватні, необ'єктивні та імпульсивні у вираженні вимог до дитини, відсутня єдність виховних вимог. У вихованні дитини надають перевагу покаранню (переважно фізичному). Вибір фізичного покарання, як правило, зумовлюється низьким культурно-освітнім рівнем.

У стосунках з іншими людьми постійно демонструють деструктивні форми взаємодії (з'ясування стосунків, звинувачування інших, лайку, погрози, бійки).

Батьки з *середнім рівнем вияву негативних соціальних стереотипів поведінки* виявляють байдужість до потреб дитини, майже не цікавляться процесом та результатами її життєдіяльності. У стосунках між собою та з дітьми переважають конфліктність і агресивність, неадекватність.

Переважно необ'єктивні та імпульсивні у вираженні вимог до дитини, відсутня єдність виховних вимог. У вихованні дитини надають перевагу покаранню (причому фізичному). Вибір фізичного покарання, як правило, зумовлюється неправильністю лінії виховання та низьким культурно-освітнім рівнем.

У стосунках з іншими людьми демонструють переважно деструктивні форми взаємодії (з'ясування стосунків, звинувачування інших, лайку, погрози). Демонстрування деструктивних форм взаємодії з іншими людьми.

Батьки з *низьким рівнем вияву негативних соціальних стереотипів поведінки* періодично виявляють байдужість до потреб дитини, майже не цікавляться процесом та результатами її життєдіяльності. У стосунках між собою та з дітьми мають місце конфлікти і агресивність.

Іноді демонструють неадекватність, необ'єктивність та імпульсивність у вираженні вимог до дитини, відсутня єдність виховних вимог. У вихованні дитини надають перевагу покаранню (навіть фізичному). Вибір фізичного покарання, як правило, зумовлюється неправильністю лінії виховання.

У стосунках з іншими людьми демонструють переважно деструктивні форми взаємодії (з'ясування стосунків, звинувачування інших, лайку).

Результати емпіричного вивчення негативних соціальних стереотипів поведінки дітей старшого дошкільного віку з неблагополучних родин та їхніх батьків представлені у таблиці 1.

Тож порівняння кількісних показників вияву негативних соціальних стереотипів поведінки дітей дошкільного віку з неблагополучних родин та їхніх батьків підтвердило вплив несприятливої соціалізації дітей із цих сімей на виникнення негативних проявів у поведінці дошкільників окресленої цільової групи.

Таблиця 1.

Кількісні результати вияву негативних соціальних стереотипів поведінки дітей дошкільного віку з неблагополучних родин та їхніх батьків

Рівні вияву негативних соціальних стереотипів поведінки	Батьки		Діти	
	З неблагополучних сімей (%)	З благополучних сімей (%)	З неблагополучних Сімей (%)	З благополучних сімей (%)
Високий	46	-	36	-
Середній	47	12	49	14
Низький	7	88	15	86

Висновки. Таким чином, сім'я як мала соціальна група, об'єднана на основі спільного побуту, кровної спорідненості, емоційної близькості, обов'язків стосовно один одного, є самостійним соціальним інститутом, посередником у стосунках особистостей (членів сім'ї) та суспільних структур.

Сім'я розглядається як *провідний мікрофактор соціалізації особистості*, оскільки є персональним середовищем її життя та розвитку. Встановлено, що *неблагополучна сім'я* – це така мала соціальна група, в якій дитина переживає моральний дискомфорт, стресові ситуації, жорстокість, насилля, зневажливість, відторгнення. Виховні впливи в таких сім'ях мають хаотичний, нецільовий, дестабілізуючий, асоціальний характер.

З'ясовано *особливості несприятливої соціалізації дошкільників у неблагополучних сім'ях*, а саме: *недостатність позитивного емоційного контакту між членами родини, неправильність виховних позицій батьків, ускладнення їхніх подружніх стосунків, аморальний спосіб життя батьків та їхня асоціальна поведінка*. Вивчено їх негативний вплив на формування деструктивних рис характеру дітей, негативних стереотипів їхньої поведінки, виникнення негативних поведінкових проявів. Результати констатувального педагогічного експерименту підтвердили окреслені та обґрунтовані на теоретичному рівні особливості несприятливої соціалізації дошкільників у неблагополучних сім'ях, продемонстрували значне переважання негативних соціальних стереотипів поведінки дітей з неблагополучних сімей та їхніх батьків.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Актуальними є питання попередження і подолання негативної поведінки у дітей з неблагополучних сімей та використання у цьому можливостей спрямованої соціалізації, що становитиме предмет нашого подальшого наукового пошуку.

Список використаних джерел та літератури

1. Кон И. С. Ребенок и общество : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. С. Кон. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 336 с.
2. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 192 с.
3. Котова И. Б. Социализация и воспитание / И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов. – Ростов-н/Д, 1997. – 407 с.
4. Пихтіна Н. П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч. посіб. / Н. П. Пихтіна. – Ніжин : НДУ ім. Гоголя, 2014. – 376 с.
5. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід : монографія / І. П. Рогальська. – К. : Міленіум, 2008. – 400 с.
6. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 468 с.
7. Приходько В. М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей : наук.-метод. посіб. / В. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – 288 с.
8. Зайцева З. Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини / З. Г. Зайцева // Соціально підтримка молоді сім'ї. – К. : Академпрес, 1994.
9. Логвиненко Т. О. Педагогіка сімейного виховання : навчально-методичний посібник до самостійної роботи для студентів спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Т. О. Логвиненко, О. Б. Бобак. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 160 с.
10. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / Світлана Миколаївна Курінна. – Слов'янськ, 2004. – 240 с.

Нина Порфирьевна Пыхтина,
кандидат педагогических наук, доцент
кафедры дошкольного образования
Нежинского государственного университета
имени Николая Гоголя,
e-mail: nrykhtina@ukr.net

ВЛИЯНИЕ СТИХИЙНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ НЕБЛАГОПОЛУЧНОЙ СЕМЬИ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ НЕГАТИВНЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ В ИХ ПОВЕДЕНИИ

В статье выделены и проанализированы основные понятия исследования: «отклонения в поведении», «негативные поведенческие проявления», «социализация», «стихийная социализация». Определены, охарактеризованы и практически изучены особенности влияния стихийной социализации дошкольников, которые воспитываются в условиях неблагополучной семьи, на возникновение у них негативных поведенческих проявлений.

Ключевые слова: отклонения в поведении, негативные поведенческие проявления, социализация, стихийная социализация.

Nina Pykhtina,
Candidate of pedagogic sciences, assistant
professor of Chair of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University,
e-mail: npykhtina@ukr.net

INFLUENCE OF PREPRESCHOOL CHILDREN'S SPONTANEOUS SOCIALIZATION IN CONDITIONS OF PROBLEM FAMILY ON NEGATIVE MANIFESTATIONS IN THEIR BEHAVIOUR

The essence of basic concepts of the research «deviations in behaviour», «negative manifestations in children's behaviour», «socialization», and «spontaneous socialization» is described and revealed in the article. Peculiarities of influence of preschool children's spontaneous socialization in the conditions of a problem family on negative manifestations in their behaviour are defined and analysed.

Introduction. Considerable extract of theoretical researches in the field of influence of social environment on children's behavior is represented in psychology and pedagogical science. However, applied aspects of dependence of a behavioural component on various social, pedagogical, and psychological conditions of the environment surrounding the child, remain insufficiently studied.

Purpose. The purpose of the article is realization of empirical measurement of influence of preschool children's spontaneous socialization in problem families upon their negative behaviour and representation of its results.

Methods. For achieving a set purpose theoretical (analysis of scientific psychology and pedagogical literature on the studied problem, systematization and generalization of the analysed theoretical sources) and practical (questionnaire methods: conversations with children and their parents, questioning of tutors, observation children's behaviour with negative manifestations of behaviour and relations of such children and parents) research methods were applied.

Results. According to the results of the carried research the essence of basic concepts on the studied problem is added and specified: «deviations in behaviour», «negative manifestations in behaviour of children», «socialization», «spontaneous socialization», «problem family». Peculiarities of influence of preschool children's spontaneous socialization in the conditions of a problem family on negative manifestations in their behaviour are designated, analysed and practically studied.

Originality. The scientific novelty of the carried research shows that peculiarities of influence of preschool children's spontaneous socialization in the conditions of a problem family on negative manifestations in their behaviour are for the first time theoretically proved and practically studied.

Conclusion. A family as a leading microfactor of a personality's socialization is a personal environment of life and development. A problem family is a small social group where a child experiences moral discomfort, stressful situations, cruelty, violence, disdain, rejection. Educational influences in such families have the chaotic, inappropriate, destabilizing, asocial character. We found out peculiarities of adverse preschool children's socialization in problem families and studied their negative impact on destructive traits of children's character formation, negative stereotypes of their behaviour, negative behavioural manifestations.

Key words: behaviour, deviations in behaviour, negative manifestations in children's behaviour, socialization, spontaneous socialization, directed socialization.

References

1. Kon I. S. Child and society : method guide for students of higher educational establishments / I. S. Kon. – M. : Publishing centre «Academy», 2003. – 336 p.
2. Mudrik A. V. Social pedagogy : textbook for students of pedagogical universities / A. V. Mudrik ; V. A. Slastenin. – 2nd edition, corrected and added. – M. : Publishing centre «Academy», 2000. – 192 p.
3. Kotova I. B. Socialization and upbringing / I. B. Kotova, E. N. Shiiyanov. – Rostov-n/D, 1997. – 407 p.

4. Pykhtina N. P. Prevention from negative manifestations in children's behaviour : method guide / N. P. Pykhtina. – Nizhyn : NGSU, 2012. – 376 p.
5. Rohalska I. P. Socialization of personality in preschool childhood: essence, peculiarities, assistance : monograph / I. P. Rohalska. – K. : Milenium, 2008. – 400 p.
6. Bozhovich L. I. Personality and their formation in childhood / L. I. Bozhovich. – M. : Prosvishchenie, 1968. – 468 p.
7. Pryhodko V. M. Training of future pedagogues for children's preventive upbringing in problem families: method guide / V. M. Pryhodko. – Zaporizhia : Premier, 2006. – 288 p.
8. Zaitseva Z. H. Problem family and its influence on a child's personality formation / Z. H. Zaitseva // Social support of a young family. – K. : Academpres, 1994.
9. Lohvynenko T. O. Pedagogy of family upbringing: method guide for self-study work for students of speciality 6.010106 «Social pedagogy» / T. O. Lohvynenko, O. B. Bobak. – Drohobych : Publishing department of I. Franko Drohobychi State Pedagogical University, 2014. – 160 p.
10. Kurina S. M. Peculiarities of children's socialization of 6–7 years in different living conditions: thesis. ... cand. of pedag. sciences, : specialty 13.00.05 / Svitlana Mykolaivna Kurina. – Sloviansk, 2004. – 240 p.

Отримано редакцією 01.10.2018 р.

УДК 373.2

DOI: 10.31376/2410-0897-2018-3-38-112-119

Катерина Олександрівна Ющенко,
аспірантка кафедри педагогіки, початкової освіти
та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя,
e-mail: pieriedierii1991@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито сутність понять «поведінка», «відхилення у поведінці», «негативні прояви у поведінці дітей», «діти з негативними проявами у поведінці», «детермінанти поведінки». Визначені та проаналізовані найбільш поширені психолого-педагогічні детермінанти негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку як початкового етапу формування поведінкових відхилень.

Ключові слова: поведінка, відхилення у поведінці, негативні прояви у поведінці дітей, діти з негативними проявами у поведінці, детермінанти поведінки.

Постановка проблеми. Дитинство – найважливіший період формування життєвої позиції, соціалізації та становлення особистості. Саме у дошкільному дитинстві закладаються основи ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, формуються перші уявлення про суспільні та моральні норми, навички конструктивної поведінки.

Відхилення у поведінці дошкільника можуть зашкодити його всебічному та гармонійному розвитку, завадити успішній соціалізації в суспільстві. Тому є нагальна потреба у вирішенні проблеми попередження негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку як початкового етапу виникнення поведінкових відхилень.

Ми вважаємо, що реалізація превентивного виховання дітей як фундаментальної технології попередження можливих поведінкових відхилень з раннього віку доцільна на основі вивчення причин, що зумовлюють девіації саме у поведінці дітей дошкільного віку. Саме тому особливої актуальності набула проблема вивчення психолого-педагогічних детермінант негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінними для дослідження окресленої проблеми є праці вітчизняних науковців: Т. Андрющенко, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій, О. Орлової, що стосуються актуальних аспектів виховання дітей дошкільного віку.

Питання профілактики поведінкових відхилень у поведінці дітей висвітлено у дослідженнях Е. Змановської, Н. Казакової, В. Оржеховської, О. Пилипенка, І. Підласого.

Детермінанти відхилень у поведінці дітей та молоді вивчалися М. Ковальчук, В. Оржеховською, Н. Пихтіною, О. Товканець, Т. Федорченко та іншими науковцями.

Проблеми виховання дітей, які мають негативні прояви у поведінці, висвітлили у своїх роботах Т. Голінська, Н. Пихтіна, О. Семенов, Т. Туркот, Т. Федорченко, Н. Четверікова.